

Στράτος Ν. Δορδανάς - Θεοφάνης Μαλκίδης (επιμ.)

«Κυρκοραδος ο τσαρλατανος εν Σαμοθρακη»

Μία ανέκδοτη ηθογραφική σάτιρα του Νικολάου Β. Φαρδύ*

Θανάσης Β. Κούγκουλος

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου

Σαμοθράκη, 1 & 2 Σεπτεμβρίου 2006

«Κυρκοραδος ο τσαρλατανος εν Σαμοθρακη»

Μία ανέκδοτη ηθογραφική σάτιρα του Νικολάου Β. Φαρδύ*

Θανάσης Β. Κούγκουλος¹

Στη σεπτή μνήμη
του πατέρα και της μητέρας μου

Ι. Τα ανέκδοτα διηγήματα του Ν. Β. Φαρδύ

Ο λόγιος Νικόλαος Β. Φαρδύς γεννιέται στη Σαμοθράκη το 1853 και πεθαίνει στον γενέθλιο τόπο του το 1901, σε ηλικία μόλις σαράντα οκτώ ετών.² Φοιτά αργοπορημένα, λόγω δύσκολων βιοτικών συνθηκών, στην περίφημη Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης και πραγματοποιεί σπουδές ιατρικής στο ονομαστό Πανεπιστήμιο της Μασσαλίας. Διδάσκει την ελληνική γλώσσα στο Καργκέζε της Κορσικής, στην ελληνική αποικία των Μανιατών. Στα 1887, σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου, επιστρέφει στη Σαμοθράκη,³ όπου διαμένει μέχρι τον πρόωρο

* Ευχαριστώ θερμά την επίκουρο καθηγήτρια Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Γεωργία Λαδογιάννη, που πρόθυμα συζήτησε μαζί μου διάφορα ζητήματα της παρούσας μελέτης. Η καθοδήγησή της υπήρξε καθοριστική για τη διαμόρφωση του τελικού κειμένου. Επίσης ευχαριστίες οφείλω στις κυρίες Σ. Ν. Παπαγεωργίου και Μαρία Βολτέρα, επίτιμη βιβλιοθηκονόμο και βοηθό αρχειονόμο αντίστοιχα στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, όπου απόκειται το χειρόγραφο του παρουσιαζόμενου ανέκδοτου διηγήματος του Ν. Β. Φαρδύ, διότι με διευκόλυναν ποικιλοτρόπως στην έρευνα του αρχαικού υλικού. Στα παραθέματα από το διήγημα διορθώνονται σιωπηρώς τα ορθογραφικά σφάλματα του χειρογράφου.

¹ Ο Θανάσης Β. Κούγκουλος Θανάσης Β. είναι φιλόλογος.

² Βιογραφικές και εργογραφικές πληροφορίες για τον Ν. Β. Φαρδύ συμπεριλαμβάνονται σε μία σειρά από άρθρα και μελέτες που αφορούν την προσωπικότητά του και διάφορους τομείς του έργου του, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Από την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία, βλ. Μ. Φ. Δραγούμης, *Ογδόντα πέντε δημοτικές μελωδίες από τα κατάλοιπα του Νικολάου Φαρδύ*, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών-Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο 1991, σ. 5-10, 115-116· Α. Ι. Ιωαννίδης-Θ. Ι. Δαρδαβέσης-Μ. Φ. Δραγούμης, «Ο Νικόλαος Β. Φαρδύς (1853-1901) ως γιατρός, διδάσκαλος και μουσικοδιδάκτης», *Πρακτικά ΙΗ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (31 Μαΐου-1 Ιουνίου 1997)*, Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία 1998, σ. 193-225· Ν. Κατσάνης, «Νικόλαος Φαρδύς (1853-1901). Ο πρώτος εισηγητής του μονοτονικού συστήματος», *Φιλολόγος*, 108 (Καλοκαίρι 2002), 228-233· Ε. Σεραφείμ -Ρηγοπούλου, «Νικόλαος Β. Φαρδύς ο Σαμοθραξ», *Ενδοχώρα* (Αλεξανδρούπολη 2006)· Θ. Β. Κούγκουλος, «Φαρδύς, Νικόλαος Β.», Σ. Α. Πατάκης (επιμ.), *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Αθήνα: Πατάκης 2007, σ. 2265-2266.

³ Για τη χρονολογία της επιστροφής του στη Σαμοθράκη παρατηρούνται κάποιες αντιφάσεις. Παρότι το 1887 είναι το έτος που συνήθως αναγράφεται ως χρονιά της παλιννόστησής του, ορισμένοι παραδίδουν και τα έτη 1886 και 1888, βλ. Δραγούμης, *Ογδόντα πέντε δημοτικές μελωδίες*, σ. 5· Δ. Μάτσας, «Ο Ν.Β. Φαρδύς και η αρχαιολογική έρευνα στη Σαμοθράκη», Ν. Κατσάνης κ.ά. (επιμ.), *Η Ζωή και το Έργο του Νικολάου Β. Φαρδύ*, Επιστημονική Ημερίδα-Τεύχος Περιλήψεων, Σαμοθράκη: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Σαμοθράκης «Ν. Β. Φαρδύς» 2001, σ. 6. Εμείς στηρίζομαστε στον ίδιο τον Φαρδύ, ο οποίος σε αντίγραφο επιστολής του της 6^{ης} Οκτωβρίου 1897 προς τον Σπ. Καβούνη, που καταχωρείται σε ιδιόγραφο τετράδιό του στην αρχαική συλλογή της Γενναδείου Βιβλιοθήκης (βλ. παρακάτω), σ. 307, γράφει: «Ηδη από του 1887, επανερχομενος εξ Ευρωπης, εγκατεσταθην οριστικως ενταυθα, οπου, εν ειρηνη και ησυχια, εργαζομαι εις την καλλιεργειαν των γραμματον».

θάνατό του. Δημοσιεύει βιβλία και άρθρα με ποικίλο περιεχόμενο, ιδίως ιστορικές, αρχαιολογικές, λαογραφικές και γλωσσολογικές έρευνες για το νησί του. Γίνεται γνωστός στους τότε πνευματικούς κύκλους εξαιτίας των αναθεωρητικών γλωσσικών του απόψεων, επειδή υποστηρίζει σθεναρά ένα σύστημα γραφής χωρίς τόνους και πνεύματα, για το οποίο συγγράφει δύο σχετικές μονογραφίες⁴ και κατηγορείται ως «αντάρτης κατά του φιλολογικού καθεστώτος» από τον *Νεολόγο* της Κωνσταντινούπολης.⁵ Επειδή ακριβώς δέχεται δριμύεις επικρίσεις και δηκτικά σχόλια, που θίγουν την αξιοπρέπεια και τη φιλολογική του κατάρτιση, προτείνει εναλλακτικά το μονοτονικό ενενήντα και πλέον χρόνια πριν την εφαρμογή του από την πολιτεία.⁶ Διακρίνεται δύο φορές στον *Ζωγράφειο Αγώνα* του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1895, 1898) για την εκπόνηση συλλογών δημοδών μελωδιών και επαινείται σε διαγωνισμό του Εκκλησιαστικού Μουσικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1900) για τη μελοποίηση ενός ποιήματος προς τιμή του Αγίου Ιωάννη του Δαμασκηνού.⁷

Στα κατάλοιπά του βρίσκονται και ορισμένα αφηγηματικά, λογοτεχνικά κείμενα, ανέκδοτα ακόμη. Παρότι συμβαδίζουν με τις κυρίαρχες θεματικές επιλογές και τις αφηγηματικές τεχνικές του ηθογραφικού διηγήματος στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, δεν ασπάζονται μία ειδυλλιακή οπτική της υπαίθρου αλλά ασκούν αυστηρή κριτική για την έλλειψη παιδείας και αξιοκρατίας στις ελληνικές κοινότητες της οθωμανικής περιφέρειας. Η πεζογραφία του Φαρδύ, έχοντας ως υπόβαθρο το λαογραφικό ενδιαφέρον για την καθημερινή ζωή στη Σαμοθράκη και την πίστη στη διάδοση των παραδοσιακών αξιών του Διαφωτισμού,⁸ εκκινεί από το σημείο στο οποίο καταλήγει η ελλαδική ηθογραφία, δη-

⁴ Ν. Β. Φαρδύς, *Διατριβή περι ατονου και απνευματιστου γραφης της ελληνικης γλωσσης*, Μασσαλία: Barlatier- Feissat père et fils 1884· του ιδίου, *Περι ατονου και απνευματιστου γραφης της νεωτερας ελληνικης γλωσσης μαρτυριαι και αποδειξεις*, Αθήνα: 1889.

⁵ Ν. Ανδριώτης, «Νικόλαος Φαρδύς. Μελέτη για τη ζωή και το έργο του», *Νέα Εστία*, 3 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1928), 1022.

⁶ Κατσάνης, «Νικόλαος Φαρδύς...», σ. 232-233.

⁷ Δραγούμης, *Ογδόντα πέντε δημοτικές μελωδίες*, σ. 7-10· Α. Χατζόπουλος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία στην Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 19^ο και 20^ο αιώνα*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αλεξανδρούπολη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας 2001, σ. 219-220.

⁸ Στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα κυριαρχεί στην Κωνσταντινούπολη και στα αστικά κέντρα της οθωμανικής αυτοκρατορίας μια αναζωπύρωση των ιδεών του Διαφωτισμού που ονομάζεται «όψιμος Διαφωτισμός», βλ. Γ. Α. Γιαννακόπουλος, *Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922): Η ελληνική παιδεία και επιστήμη ως εθνική πολιτική στην Οθωμανική αυτοκρατορία*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Νομικών και Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης 1998, σ. 76-85. Επίσης και στις προδρομικές προσπάθειες πριν την οριστική μορφοποίηση του ηθογραφικού διηγήματος της γενιάς του 1880, από τη δεκαετία του 1840 έως τη δεκαετία του 1870, η παράδοση του Διαφωτισμού είναι ιδιαίτερα ισχυρή, βλ. Α. Βαρελάς, «Ανιχνεύοντας την προϊστορία της 'ηθογραφίας' πριν από το 1883», Π. Βουτουρή-Γ. Γεωργής (επιμ.), *Ο Ελληνισμός στον 19^ο αιώνα. Ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης 2006, σ. 259-260, 267.

λαδή από την απεικόνιση της μη ιδανικής όψης της πραγματικότητας, αναδεικνύοντας μία κοινωνική/ ρεαλιστική τάση της ηθογραφίας που φαίνεται να επικρατεί στον έξω ελληνισμό της τουρκοκρατούμενης Ανατολής. Δεδομένου ότι ο ευρωπαϊκός ρεαλισμός και ο νατουραλισμός διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη της ηθογραφίας και στην ώθησή της προς την κοινωνική καταγγελία⁹ αλλά συγχρόνως η εκδήλωση του νατουραλισμού καθυστερεί στην Ελλάδα κατά μία δεκαετία περίπου,¹⁰ η θέση της εξωελλαδικής λογιосύνης, η οποία έρχεται σε αμεσότερη και πυκνότερη επαφή από την εγχώρια με τα μεγάλα κέντρα της Δύσης για εμπορικούς και εκπαιδευτικούς λόγους, είναι σαφώς καίρια στο ζήτημα της εγκόλπωσης αυτών των ρευμάτων στην ελληνική λογοτεχνία. Για το σωζόμενο πεζογραφικό έργο του Φαρδύ, που συναποτελείται από δέκα διηγήματα, αφηγήματα και σχεδιάσματα διηγημάτων, είχαμε την ευκαιρία να αναφερθούμε εισαγωγικά και αλλού.¹¹ Στην παρούσα μελέτη επικεντρωνόμαστε στο πιο εκτεταμένο και σημαντικότερο, από τη σκοπιά των λογοτεχνικών αξιώσεων, διήγημά του με τίτλο «Κυρκοραδος ο τσαρλατάνος εν Σαμοθράκη».

II. Το χειρόγραφο

Το ανέκδοτο διήγημα περιλαμβάνεται σε ιδιόγραφο τετράδιο που παραδίδεται το 1906 μαζί με άλλα χειρόγραφα από την οικογένεια του Φαρδύ στον Ι. Δραγούμη και δωρίζεται το 1960 μαζί με το αρχείο Ι. Δραγούμη από τον Φίλιππο Στ. Δραγούμη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη-Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών (στο εξής Αυτόγραφο Γενναδείου). Ο Ι. Δραγούμης διατελεί υποπρόξενος της Ελλάδας στο Δεδέαγατς (=Αλεξανδρούπολη) από την 1^η Σεπτεμβρίου 1905 έως τις 31 Δεκεμβρίου 1906. Στη διπλωματική του θητεία αυτής της περιόδου οφείλεται το λυρικό του αφήγημα *Σαμοθράκη*, εφόσον τότε περιηγείται στο νησί.¹² Στη διάρκεια της επίσκεψής του ενημερώνεται από τους κατοίκους για την πολυσχιδή προσωπικότητα του Νικολάου Β. Φαρδύ, ο οποίος ήδη είναι νεκρός, και περισώζει τμήμα του αρχείου του. Στο βιβλίο του για τη Σαμοθράκη αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στον λόγιο και επίσης έναν «νεκρικό διάλογο», όπως επιγράφεται, βάσει του προτύπου του Λουκιανού,

⁹ Μ. Βίττι, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Αθήνα: Κέδρος 1991, σ. 37-96.

¹⁰ Για μία ερμηνεία της όψιμης εμφάνισης του ελληνικού νατουραλισμού υπό το πρίσμα της πολυσυστημικής (polysystem) θεωρίας του Itamar Even-Zohar και της έννοιας της δευτερογενούς πρόσληψης (secondarization) από τον ευρωπαϊκό χώρο, βλ. P. Borghart, "The Late Appearance of Modern Greek Naturalism: An Explanatory Hypothesis", *Journal of Modern Greek Studies*, 23.2 (2005), 313-334.

¹¹ Θ. Β. Κούγκουλος, «Ηθογραφικό διήγημα και έξω ελληνισμός στον ύστερο 19^ο αιώνα: η περίπτωση του Νικολάου Β. Φαρδύ από τη Σαμοθράκη», Α. Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Πρακτικά Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Ρέθυμνο 10-12 Μαΐου 2002, τόμ. Α', Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2004, σ. 295-310.

¹² Βλ. το άρθρο της Δ. Ζάννη στον παρόντα τόμο.

όπου ο Ι. Δραγούμης συνομιλεί υποθετικά με το φάσμα του Φαρδύ για την αντίθεση κοσμοπολιτισμού και εθνισμού.¹³

Το ιδιόγραφο τετράδιο φέρει σκληρό ανοιχτό καφέ κάλυμμα πάνω στο οποίο υπάρχει έντυπη κόκκινη ετικέτα με τη λέξη *Journal* και απαρτίζεται από τετρακόσιες εβδομήντα έξι χαραγμένες, διαγραμμισμένες και αριθμημένες σελίδες με μέγεθος 29 X 19 εκ. Περιέχει περιλήψεις και αντίγραφα επιστολών, επιστημονικές εργασίες ποικίλων γνωστικών αντικειμένων, βιβλιοκρισίες, σημειώσεις, καταγραφές δημοτικών τραγουδιών, ποιήματα και εννέα αφηγήματα.¹⁴ Τα κείμενα δεν κατατάσσονται ειδολογικά αλλά ακολουθούν τη χρονική πορεία της συγγραφής ενώ ενδιάμεσα αφήνονται σποραδικά λίγες άγραφες σελίδες. Διάσπαρτες χρονοτοπικές ενδείξεις σε επιστολές και μελετήματα ή αναφορές στη δημοσίευση άρθρων καλύπτουν το διάστημα 1887-1897, οπότε ολόκληρο το Αυτόγραφο Γενναδείου μπορεί να χρονολογηθεί μετά το 1887,¹⁵ όταν ο Φαρδύς επιστρέφει από την Ευρώπη στη Σαμοθράκη. Ειδικότερα τα πεζά, με γνώμονα τη σειρά της καταχώρισης, είναι δυνατό να τοποθετηθούν κατά προσέγγιση στις αρχές της δεκαετίας του 1890. Παντού απουσιάζουν οι τόνοι και τα πνεύματα, όπως εξάλλου υπαγορεύουν και οι θεωρητικές αντιλήψεις του Φαρδύ για την κατάργησή τους. Επομένως και το υπό εξέταση διήγημα ανάγεται σ' αυτήν την εποχή και συντάσσεται δίχως τόνους ή πνεύματα. Καταλαμβάνει πενήντα πέντε χειρόγραφες σελίδες προς το τέλος του τετραδίου και συγκεκριμένα τις σελίδες 399-431 και 434-455.

Στο αυτόγραφο απαντώνται οι εξής τίτλοι για το διήγημα: α) «Κυρκοραδος ο τσαρλατανος εν Σαμοθρακη» (σ. 400), β) «Ο τσαρλατανος Κιρκοραδης εν Σαμοθρακη υπο Φ. Μεμεταλη. Τα κατορθωματα ενος τσαρλατανου» (σ. 401), γ) «Ο τσαρλατανος Κυρκοραδος» (σ. 440) και δ) «Ο διπλωματουχος Κυρκοραδος εν Σαμοθρακη» (σ. 441). Ο τίτλος (β) διαγράφεται σε μία κατοπινή επεξεργασία της αφήγησης και υπογράφεται με ψευδώνυμο (Φ. Μεμεταλης), το οποίο προδήλως προκύπτει από το επώνυμο του συγγραφέα (Φ. = Φαρδύς) σε συνδυασμό με το τουρκικό ανθρωπωνύμιο Μεμέτ Αλή. Ο τίτλος (γ) εμπεριέχε-

¹³ Ι. Δραγούμης, *Σαμοθράκη*, Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις 1985 (α' έκδ. 1909), σ. 87-97, 115-129. Για σχολιασμό του ιδεολογικού περιεχομένου και της λογοτεχνικότητας αυτού του φανταστικού νεκρικού διαλόγου, βλ. Ανδριώτης, «Νικόλαος Φαρδύς...», 1025· Γ. Λαδογιάννη, «Η Σαμοθράκη του Ίωνος Δραγούμη. Τοπίο λυρισμού και τόπος του ιδεολογικού του στοχασμού», Μ. Morfakidis (επιμ.), *Φιλόπατρις. Αφιέρωμα στον Αλέξη-Eudald Sola*, Granada: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas - Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών 2004, σ. 211-212· Σεραφείμ-Ρηγοπούλου, «Νικόλαος Β. Φαρδύς ο Σαμόθραξ», 58-62.

¹⁴ Ο Μ.Φ. Δραγούμης δημοσιεύει κατάλογο περιεχομένων του Αυτόγραφου Γενναδείου, το οποίο αποκαλεί Φ3, στο πλαίσιο της μελέτης των μουσικών χειρογράφων του λογίου, βλ. Δραγούμης, *Ογδόντα πέντε δημοτικές μελωδίες*, σ. 18-21. Ο κατάλογος εμφανίζει διάφορα σφάλματα στην αρίθμηση των σελίδων και στον χαρακτηρισμό των κειμένων, από τα οποία διορθώνουμε στην προηγούμενη εργασία μας για την πεζογραφία του Φαρδύ όσα λάθη συνδέονται αποκλειστικά με τα εννέα αφηγήματα, βλ. Κούγκουλος, «Ηθογραφικό διήγημα...», σ. 297-298, υποσημ. 8.

¹⁵ Ιωαννίδης-Δαρδαβέσης-Δραγούμης, «Ο Νικόλαος Β. Φαρδύς...», σ. 216.

ται σε μία εκτός κειμένου σημείωση, που απευθύνει ο συγγραφέας στον εαυτό του ως προτροπή ή υπόμνηση, για να εισαχθεί στην πλοκή και το ίδιο το βιβλίο-διήγημα σε προσεχή, πλην όμως ανεκπλήρωτη, κατεργασία: «Το βιβλινόν 'Ο τσαρλατανός Κυρκοράδος' επώλειτο μέσα εις εν καφενεϊον. Ο τελαλής εφωναζε 'Ελατε ν' αγοράσετε τον τσαρλατανόν Κυρκοράδον' και οι άνθρωποι ενομισαν οτι πωλείται εις δημοπρασίαν ο τσαρλατανός. (Σημειώσεις).» Καθόσον εκφραστικά δεν απέχει πολύ από τον τίτλο (α), ίσως αυτός επαναλαμβάνεται συντομευμένος χωρίς τον τοπικό προσδιορισμό. Ο τίτλος (δ) είναι επίσης σβησμένος και αναφέρεται κατά πάσα πιθανότητα στη συνέχεια του διηγήματος που δεν υλοποιήθηκε ποτέ ή τουλάχιστον δεν διασώθηκε. Προκρίνεται τελικά ο τίτλος (α), ο οποίος είναι ο μόνος που δεν απορρίπτεται από τον Φαρδύ στην υφιστάμενη μορφή του χειρογράφου. Στους προτεινόμενους τίτλους παρατηρείται διαφοροποίηση ανάμεσα στις δύο παραλλαγές του κύριου ονόματος του ήρωα, Κυρκοράδος και Κιρκοράδης, στην ορθογραφία (με υ και με ι) και στον τύπο της κατάληξης (-αδος και -αδης). Η ορθογράφηση με «ι» παραφράζει το αρμενικό όνομα Κιρκόρ, το όνομα δηλαδή του πραγματικού ανθρώπου που εμπνέει τον Φαρδύ όπως θα επιχειρήσουμε να αποδείξουμε παρακάτω, ενώ η υπερισχύουσα ορθογράφηση με «υ» και η κατάληξη σε -αδος, χωρίς να αποκλίνει από την ομοηχία με το λειδορούμενο πρόσωπο, εμπερικλείει ταυτοχρόνως το επιτυχές λογοπαίγνιο: Κυρκοράδος = κύρ(ιος) κουράδος.

Η εικόνα του χειρογράφου πιστοποιεί πως δουλεύτηκε πολλές φορές και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Αλλεπάλληλες απαλοιφές και διορθώσεις με απλά και κόκκινα μολύβια ή μπλε μελάνι και παραπομπές σε επόμενες σελίδες δημιουργούν ένα δυσνόητο και δυσδιάκριτο σύνολο. Για τις πλείστες παραπομπές κυρίως χρησιμοποιούνται παρενθέσεις, όπου εντός τους αναγράφεται η συντομογραφία «βλπ.» ή «βλ.» και ο αριθμός της σελίδας με τη συμπλήρωση, για παράδειγμα (βλπ. σελ. 437) ή (βλ. σελ. 439) (σ. 413), και διακριτικά σημάδια, όπως το (α) στο μέσο μιας παραγράφου της σελίδας 422 που οδηγεί στη σελίδα 436.

Ερευνώντας διεξοδικά το αρχειακό υλικό καταλήξαμε στην κάτωθι πρόταση ανασύνθεσης του κειμένου. Στη σελίδα 399 κατατίθενται τα προκαταρκτικά περικειμενικά στοιχεία. Για την έναρξη της διήγησης επισημαίνονται δύο ανόμοιες εκδοχές, η μία, που ενδεχομένως είναι και μεταγενέστερη, ξεκινά στη σελίδα 400 και συνεχίζεται στις σελίδες 434-435 δίχως να ολοκληρώνεται, ενώ η άλλη εκτείνεται στις σελίδες 401-404 και είναι περατωμένη με εξαίρεση το προοιμιακό της τμήμα που εκ των υστέρων διαγράφεται. Γενικότερα στις σελίδες 401-431 παρατίθεται μία πρώτη γραφή του διηγήματος, η οποία συμπληρώνεται με διάφορες προσθήκες στις σελίδες 436-440. Δύο ανεξάρτητα και ασφαλώς μετέπειτα μορφοποιημένα κεφάλαια καταχωρούνται στις σελίδες

446-448 και 450-455 χωρίς εμφανή σύνδεση με την προγενέστερη γραφή του διηγήματος, αλλά νοηματικά ενσωματώνονται περισσότερο ή λιγότερο ομαλά στη ροή του. Ακόμη, στις σελίδες 441-445 και 449-450 παρεμβάλλεται μία επιπλέον ενότητα που μολονότι φαίνεται να προγραμματίστηκε ως δεύτερο μέρος του διηγήματος, όπως συνάγεται από μερικές νύξεις της αφήγησης, αργότερα ο συγγραφέας σκέφτηκε να τη συγχωνεύσει στον αρχικό σχεδιασμό επιφέροντας κάποιες αναγκαίες φραστικές αλλαγές. Η ενότητα αυτή, στον βαθμό που έχει διαμορφωθεί, μόνο με μεγάλη ελαστικότητα είναι δυνατόν να προσαρτηθεί στην πλοκή. Συνεπώς, αν και το χειρόγραφο διαθέτει ικανοποιητική πληρότητα, δεν έχει φθάσει σε απολύτως τελειωτικό στάδιο. Έτσι δικαιολογούνται και ορισμένες διπλοτυπίες που παρεισφρέουν στα ονόματα των χαρακτήρων ή επουσιώδεις ανωμαλίες και παραλείψεις στην εξέλιξη της υπόθεσης.

Με βάση την αποκατάσταση του κειμένου που εισηγούμαστε, το διήγημα δομείται από:

1. Μία εισαγωγική παράγραφο με την επικεφαλίδα *Ειδησις* (σ. 399), όπου συστήνεται ο αφηγητής και τονίζεται η πιστοποιητική και η ιδεολογική λειτουργία του,¹⁶ καθώς βεβαιώνει την αλήθεια των εξιστορούμενων γεγονότων, υποδεικνύει την πηγή άντλησης των πληροφοριών του και σχολιάζει τις αδιανόητες, στον 19^ο αιώνα, προλήψεις των ανθρώπων της επαρχίας για τους ιατρούς και τους αγύρτες.

2. Μότο από τον Πρόλογο του *Ταρτούφου* του Μολιέρου για την αναμορφωτική δύναμη της σάτιρας, σε μετάφραση μάλλον του συγγραφέα (σ. 399):¹⁷

Πολλακίς η σατιρα σωφρονίζει περισσοτερον παρα τα λογια της σοβαρας ηθικης. Πολλοι δε ανθρωποι τιποτε αλλο δεν φοβουνται τοσον οσον την εξιστορησιν των ελαττωματων των. Μεγαλως τιμωρεται η κακια οταν την εκθετη τις εις

¹⁶ Για τις παραπάνω λειτουργίες του αφηγητή κατά G. Genette και τη σχετική ορολογία, βλ. G. Genette, *Σχήματα ΙΙΙ. Ο λόγος της αφήγησης: Δοκίμιο μεθοδολογίας και άλλα κείμενα*, μετάφρ. Μ. Λυκούδης, Αθήνα: Πατάκης 2007, σ. 333· Α. Τζούμα, *Εισαγωγή στην Αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας του G. Genette*, Αθήνα: Συμμετρία 1997, σ. 172-175.

¹⁷ Όταν ο Φαρδύς σπουδάζει στην Ευαγγελική Σχολή (1874-1879) ήδη έχει τυπωθεί στη Σμύρνη, στο τυπογραφείο της *Εφημερίδος της Σμύρνης*, έμμετρη μετάφραση της αναφερόμενης κωμωδίας του Μολιέρου από τον Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίσση (1851), βλ. Γ. Λαδογιάννη, *Αρχές του Νεοελληνικού Θεάτρου. Βιβλιογραφία των έντυπων εκδόσεων 1637-1879*, Αθήνα: Δρώμενα 1996, σ. 73 (αριθμός λήμματος 281)· Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Το Θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή: Κωνσταντινούπολη-Σμύρνη. Οκτώ Μελετήματα*, Αθήνα: Πολύτροπον 2006, σ. 318-319 (αριθ. 33). Ο Φαρδύς πρέπει να έχει υπόψη του αυτή τη μετάφραση διότι διατηρεί επαφές με τον Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίσση, τον μόνο που ασπάζεται τις γλωσσικές του θέσεις, βλ. Ανδριώτης, «Νικόλαος Φαρδύς...», 1023, και εξάλλου στη βιβλιοθήκη του στη Σαμοθράκη εντοπίζεται μία μετάφραση και ένα πρωτότυπο βιβλίο του ίδιου λογίου, βλ. Γ. Κουτσακιώτης, «Συλλογές παλαιών βιβλίων (16^{ου}-19^{ου} αιώνα) στη Σαμοθράκη», *Περί Θράκης*, 2 (2002), 54-55 (αριθ. 81, 87)· Ανώνυμος, *Ο θάνατος του Σωκράτους*, μετάφρ. Ι. Ισιδωρίδης Σκυλίσσης, Σμύρνη: 1841· Ι. Ισιδωρίδης Σκυλίσσης, *Ο άνθρωπος της Σμύρνης*, Σμύρνη: 1845.

τον δημοσιον γέλωτα. Ευκολωτερον υποφερει τις να τον υβριζουν παρα να τον περιπαιζουν. Κακος να λεγεται το παραδεχεται, γελοιος ομως ουδεποτε.

Μολιερου, Προλογος εις τον Ταρτουφον.¹⁸

Η σάτιρα του Μολιέρου αναφαίνεται και αλλού ως διακείμενο στη διηγηματογραφία του Φαρδύ.¹⁹

3. Σαρκαστική αφιέρωση: «Τῷ Αιθεροβαμονι Μετεωροπολῷ Κυρ Πετυκακη. Εν πετεινοῖς πετεινῷ και εν ορνισιν ορνεῷ. Το πονημα τοδε ανατιθισιν ο Συγγραφευς» (σ. 399). Το παρωνύμιο Πετυκάκης σαφέστατα σχετίζεται μ' έναν από τους ήρωες της αφήγησης, τον Πετύκη, και υποθέτουμε ότι υποκρύπτει κάποιο υπαρκτό πρόσωπο της τότε άρχουσας τάξης του νησιού, εναντίον του οποίου εκτοξεύει τα πυρά του ο δημιουργός.

4. Είκοσι ένα κεφάλαια ή σκηνές από μία έως λίγες σελίδες που σπονδυλωτά συνθέτουν την ιστορία. Όλα τα κεφάλαια επιγράφονται με ξεχωριστούς υποτίτλους. Δεκαεπτά αριθμούνται, με ατελή ωστόσο αρίθμηση, καθότι τα περισσότερα νούμερα προστέθηκαν κατά τη φάση μιας απόπειρας ανασυγκρότησης των επεισοδίων μετά τη συγγραφή που δυστυχώς έμεινε ημιτελής. Τέσσερα παραμένουν χωρίς αριθμητικούς δείκτες ενώ για την πρώτη σκηνή, όπως ήδη υπογραμμίσαμε, υπάρχουν δύο γραφές, τις οποίες δεν προσμετρούμε ως ξέχωρα κεφάλαια παρότι ο Φαρδύς επιχειρεί να τις διαχωρίσει σε δύο ανεξάρτητα επεισόδια. Σε μία περίπτωση δίπλα από τον υπότιτλο της ενότητας 16 δίδεται η ένδειξη «κεφαλαιον 3» (σ. 422). Η συγκεκριμένη παρέμβαση φανερώνει προφανώς ότι ο Φαρδύς σκόπευε να συνενώσει τα μικρά επεισόδια σε ευρύτερα κεφάλαια.

Παραθέτουμε τους υπότιτλους των κεφαλαίων. Η πρώτη αρίθμηση αποκαθιστά τη διάταξη των επεισοδίων κατά την πρότασή μας, διαδόχως σημειώνεται η αρίθμηση του συγγραφέα, ο υπότιτλος και εντός παρενθέσεως οι σελίδες που η καθεμία σκηνή καταλαμβάνει στο χειρόγραφο: [1α] «1. Ζητείται ιατρος» (σ. 400 και παραπομπή στις σ. 434-435). [1β] «2. Αποφασίζεται εν γενικη συνελευσει η αγορα ενός ιατρου» (δεύτερη εναρκτήρια εκδοχή, σ. 401-404). [2] «3. Ευρεθη ο ζητουμενος ιατρος» (σ. 404-407). [3] *(χωρίς αρίθμηση) «Ο ευρεθεις ιατρος αποδεικνυεται ότι ειναι τσαρλατανος» (σ. 407-

¹⁸ Το πρωτότυπο χωρίο είναι: "Les plus beaux traits d'une sérieuse morale sont moins puissants, le plus souvent, que ceux de la satire; et rien ne reprend mieux la plupart des hommes que la peinture de leurs défauts. C'est une grande atteinte aux vices que de les exposer à la risée de tout le monde. On souffre aisément des répréhensions; mais on ne souffre point la raillerie. On veut bien être méchant, mais on ne veut point être ridicule".

¹⁹ Σε σημείωμα για ένα σχεδιαζόμενο διήγημα ρομαντικών καταβολών με τίτλο «Η ορφανή», που θα εξιστορούσε τα βάσανα μιας ορφανής κοπέλας από τη Σαμοθράκη, βλ. Κούγκουλος, «Ηθογραφικό διήγημα...», σ. 299, αποκαλύπτει ως πρότυπό του την κωμωδία του Μολιέρου *Monsieur de Pourceaugnac*, η οποία γράφτηκε το 1669 για τον Λουδοβίκο ΙΔ'. Και αυτή η κωμωδία μεταφράστηκε στα ελληνικά το 1850 με τίτλο *Ο κύριος Πουρσονιακός*, βλ. Λαδογιάννη, *Αρχές του Νεοελληνικού Θεάτρου*, σ. 120 (αριθ. 623).

409). [4] *(χωρίς αρίθμηση) «Η εκ νεκρων αναστασις της μυλωναδισσας» (σ. 409-410). [5] «6. Ο τσαρλατανος κτυπα τον σκυλον του τσομπανη και ο τσομπανης τον τσαρλατανον» (σ. 410-412). [6] «7. Ο φευγων τσομπανης εκλαμβάνεται ως ανασταθεις εκ νεκρων και επεिता ως βρυκολακας» (σ. 412-413). [7] «8. Λιτανεια προς προϋπαντησιν του τσαρλατανου» (παραπομπή από τη σ. 413 στις σ. 437-439). [8] «9. Ονειροποληματα» (σ. 413 και παραπομπή στη σ. 439). [9] «10. Πρωτη δοκιμασια του τσαρλατανου» (σ. 413-415). [10] «12. Ανδρες και γυναικες τρεχουν να ιδουν τον τσαρλατανον» (σ. 415-416). [11] «13. Οι οφθαλμοι του τσαρλατανου πιπτουν επι μιας χηρας, και η χηρα ερωτευεται» (σ. 416-418). [12] «13. Σκεψεις δυσηρεστημενων» (σ. 418-419 και παραπομπή στη σ. 440). [13] «14. Ο τσαρλατανος εραται μιας Εβραιουπουλας και ξυλοφορτονεται απο τον συζυγον της» (σ. 419-422). [14] «6. Η εξεγερσις και αγανακτησις των τιμιων ανθρωπων» (παραπομπή από τη σ. 422 στις σ. 450-455). [15] «15. Το δικαστήριον Σαμοθρακης αποφασίζει να καταδιώξη τον τσαρλατανον» (σ. 422 και παραπομπή στη σ. 436). [16] «16. Το κομμα της ερωτευμενης χηρας» (σ. 422-424). [17] «17. Το συμβουλιον των δημογεροντων» (σ. 424-426). [18] «18. Χρεωστικον ομολογον αντι αναφορας» (σ. 426-429). [19] *(χωρίς αρίθμηση) «Ο Πετυκης με την αδελφη του την Πατσιαβουρουδα» (προσθήκη χωρίς παραπομπή, σ. 446-448). [20] «19. Λυεται τελος παντων το ζητημα» (σ. 429-431). [21] *(χωρίς αρίθμηση) «Ο διπλωματουχος Κυρκοραδος εν Σαμοθρακη-Το μεθυσι της παρηγοριας» (συγχωνευμένο δεύτερο μέρος του διηγήματος, σ. 441-445 και παραπομπή στις σ. 449-450).

5. Σύντομο επίλογο (σ. 431), όπου γνωστοποιείται ότι η διήγηση των κατορθωμάτων του τσαρλατάνου δεν τελειώνει αλλά έπεται και συνέχεια:

Επίλογος:

[...] Πλην όμως η διηγησις όλων των κατορθωμάτων του εν Σαμοθρακη δεν τελειονει αυτου. Ο τσαρλατανος ουτος, απαλλαγεις, Κυριος οιδε πως, απο τας χειρας της δικαιοσυνης, υπηγεν εις Κωνσταντινουπολιν δια να ζητηση διπλωμα ιατρου. Ολοι λοιπον αι εις το ταξειδιον τουτο περιπετειαι του θ' αποτελεσουν το δευτερον μερος του διηγηματος τουτου.

Ο συγγραφέας χαρακτηρίζει το πεζό ως διήγημα: «αι σκηnai του διηγηματος τουτου», «το ανα χειρας διηγημα» (σ. 399), «το δευτερον μερος του διηγηματος τουτου» (σ. 431), πόνημα: «το πονημα τοδε» (σ. 399) και βιβλίο: «μεσα εις το βιβλιον τουτο» (σ. 399), «Το βιβλιον 'Ο τσαρλατανος Κυρκοραδος'» (σ. 440), όρος που πιθανώς αποκαλύπτει την επιθυμία του να το εκδώσει αυτοτελώς. Θα μπορούσε, επιπροσθέτως, να ενταχθεί και στο κάπως ασαφές είδος της νουβέλας, όχι τόσο λόγω της μέσης έκτασής του - αφού τα ποσοτικά κριτήρια είναι ατελέσφορα, αλλά κυρίως διότι αν και εστιάζει σ' έναν βασικό ήρωα

απλώνεται παράλληλα σε μια πληθώρα συμπιεσμένων επεισοδίων²⁰ που κατατοπίζουν τον αναγνώστη για το ποιόν του. Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε ότι το πολύπτυχο και πολυπρόσωπο διήγημα είναι σύνηθες στην πεζογραφία του 1880, για παράδειγμα και τα σύγχρονα εκτενή διηγήματα του Γ.Μ. Βιζυηνού υπερβαίνουν ανάλογα τον μονοκεντρισμό του ενός επεισοδίου.²¹

III. Η υπόθεση

Συνοπτικά η υπόθεση του διηγήματος είναι η ακόλουθη:

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα πέφτει επιδημία ευλογιάς στη Σαμοθράκη και πεθαίνουν πολλοί άνθρωποι. Οι κάτοικοι, αγνοώντας παντελώς την ιατρική επιστήμη και τους θεράποντές της, πραγματοποιούν συνέλευση όπου αναρρωτιούνται: «Και τι πραγμα είναι αυτο που λεγουν γιατρο [...] Γινεται, αραγε, απο ξυλο ο γιατρος, η απο λασπη, η μηπως φυτρωνει μεσα εις τα χωραφια;» (σ. 402). Με την προτροπή των προεστών αποφασίζεται η ανεύρεση ενός γιατρού και κάποιος από τους προκρίτους, ο Σιασκήνογλους, ανταμώνει έναν «τιφλικής καταγωγής» ναύτη σε καρβουνιάρικο πλοίο, τον απατεώνα Κυρκοράδο, τον οποίο καταδίωκουν οι αρχές γιατί ασκεί παράνομα το επάγγελμα του ιατρού. Οι προύχοντες συνεργάζονται μαζί του για να εξαπατήσουν τους αδαείς χωρικούς. Ο τσαρλατάνος μεταμφιέζεται μ' ένα καλογερικό ράσο και χορτάρια, ώστε να μοιάζει με τους γυρολόγους γιατρούς της Πόλης. Στο δρόμο προς το χωριό τρομάζει μία έγγυο «μυλωνάδισσα» που από τον φόβο της λιποθυμά και αποβάλλει, τη συνεφέρει και η συνοδεία του διατυμπανίζει ότι την ανέστησε.

Ο Κυρκοράδος υποχρεώνεται να ξεμασκαρευτεί και έξω από το χωριό διαπληκτίζεται μ' έναν τσομπάνη, ο οποίος μετά τον καυγά τρέχει προς το νεκροταφείο. Γρήγορα διαδίδεται η φήμη της εικονικής νεκρανάστασης και συγκεντρώνεται πλήθος κόσμου για να προϋπαντήσει τον κομπογιαννίτη. Οι συναθροισμένοι περνούν τη σκιά του τσομπάνη για βρικόλακα που εφορμά καταπάνω τους και οι πιο φανατικοί σπεύδουν στην εκκλησία για να ετοιμάσουν λιτανεία αγιοποιώντας τον τσαρλατάνο. Τη νύχτα οι εντυπωσιασμένοι χωριάτες ονειρεύονται ότι η υπεράνθρωπη δύναμη του γιατρού τους θα τους γλυτώσει ακόμα και από τα βάσανα της εργασίας. Την επόμενη μέρα ο απατεώνας συναντά στο καφενείο έναν γεωργό με το μισοπεθαμένο του παιδί στην αγκαλιά αλλά αποτυγχάνει να το σώσει από τον θάνατο. Μετά το δυσάρεστο περιστατικό συρρέουν μικροί και μεγάλοι για να περιεργαστούν τον ψευτογιατρό. Εκείνος γλυκοκοιτά μια παχουλή χήρα και αναλογίζεται πως αν καταφέρει να την κατακτήσει θα έχει στο πλευρό του και

²⁰ I. Reid, *Το διήγημα*, μετάφρ. Μ. Μεγάλου-Σεφεριάδη, Αθήνα: Ερμής 1982, σ. 64-68.

²¹ Π. Μουλλάς, «Το νεοελληνικό διήγημα και ο Γ. Μ. Βιζυηνός», εισαγωγή στο Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά Διηγήματα*, Αθήνα: Ερμής 1980, σ. 45'-46'.

τους συγγενείς της, οπότε δεν θα χρειάζεται να κάνει τα θαύματα που του παραγγέλνουν οι άρχοντες. Η χήρα ανταποκρίνεται αμέσως στην πονηρή του πρόκληση και τον ερωτεύεται.

Σε λίγο καιρό αρκετοί αγανακτούν από την ανάρμοστη διαγωγή του τσαρλατάνου και των συνεργών του προεστών. Ο Κυρκοράδος αποσπά από έναν Εβραίο φαναρτζή σημαντικό χρηματικό ποσό για να θεραπεύσει τον κολικό της γυναίκας του. Παραβιάζοντας κάθε δεοντολογία, εκμεταλλεύεται την ασθένειά της για να την πολιορκήσει ερωτικά. Η σύζυγος όμως προειδοποιεί τον Εβραίο, αυτός κρύβεται στο κατώγι του σπιτιού του, αιφνιδιάζει τον επίδοξο εραστή, τον ξυλοφωртώνει και συνομολογεί να τον ελευθερώσει με αντίτιμο το ποσό της γιατρειάς. Ο κατεργάρης δεσμεύεται να το επιστρέψει την επαύριο, ωστόσο αθετεί τον υπόσχεσή του, φιλονικεί με τον Εβραίο, τον βρίζει και συλλαμβάνεται από τον αστυνόμο. Οι προύχοντες φορολογούν υπέρογκα τους πολίτες για να καλύψουν τα έξοδα του αγύρτη και να πλουτίσουν αδιάντροπα. Την αφόρητη κατάσταση πληροφορείται ένας καλόγερος από το Άγιον Όρος, ο πατήρ Σωφρόνιος, διπλωματούχος ιατρός του Πανεπιστημίου της Πίζας, και ταξιδεύει στο νησί προσφέροντας δωρεάν τις υπηρεσίες του. Οι ξετσίπωτοι εκπρόσωποι της κοινότητας απαιτούν χρήματα από τον καλόγερο για να του επιτρέψουν να γιατρεύει αμισθί, ανταπαντούν ότι προτιμούν τον Κυρκοράδο γιατί ταιριάζουν τα χνότα τους και με απειλές τον διώχνουν. Ο μοναχός αναχωρώντας για το Άγιον Όρος στέλνει μια επιστολή στην οποία ανακοινώνει ότι κατάγεται από τη Σαμοθράκη και εξαγοράστηκε από τη σκλαβιά μετά τη σφαγή του 1821. Το δικαστήριο του νησιού βάζει στο στόχαστρο τον τσαρλατάνο αλλά αντιμετωπίζει δυσκολίες στην καταδίκη του, διότι υποστηρίζεται από πολλούς που έχουν σκοτεινά συμφέροντα. Οι συγγενείς και οι φίλοι της ερωτευμένης με τον απατεώνα χήρας προσέρχονται στον Τούρκο διοικητή και αυτός τους εξηγεί ότι ο νόμος παρεμποδίζει τη δραστηριότητα του. Οι αμαθείς χωριάτες νομίζουν ότι ο νόμος είναι ένας άνθρωπος που παρακωλύει τον προστατευόμενό τους και ο διοικητής, αδυνατώντας να συννενοηθεί με τους ανόητους στασιαστές, τον αφήνει ήσυχο.

Συγκαλείται συμβούλιο των δημογερόντων και στο δίλημμα της δίωξης του ψευτογιατρού ένας δημογέροντας συνιστά ως συμβιβαστική λύση να καταδιώκεται την ημέρα και να μένει ανενόχλητος τη νύχτα. Ο διοικητής προστάζει να υποβάλλουν οι εξεγεργμένοι κάτοικοι έγγραφο αίτημα υπέρ του ευνοουμένου τους, για να είναι κατοχυρωμένος απέναντι στη «Σεβ. Κυβέρνησιν». Ο αμόρφωτος συρφετός αναθέτει στον γραμματικό της φαύλης παρέας των προκρίτων, τον Πετύκη, να συντάξει την αναφορά. Τούτος ο ημιμαθής φτιάχνει αντί για αίτηση ένα χρεωστικό ομόλογο που από τραγική αβλεψία φέρεται να υπογράφεται από δέκα μακαρίτες. Ο διοικητής διαβάσει

με έκπληξη το κείμενο και θεωρώντας ότι τον εμπαιζουν με ψυχοχάρτια διατάζει να φυλακιστεί ο αγύρτης και να σφραγιστούν τα ιατρικά του. Ο Πετύκης παρίσταται στο σφράγισμα, ταράζεται και ζητά παρηγοριά στην αδελφή του την Πατσιαβουρούδα. Η αδελφή του μόλις μαθαίνει τα καθήκαστα θρηνεί και του εκμυστηρεύεται ότι κάθε λίγο κρεβατωνόταν και ο τσαρλατάνος περιποιόταν τους πόνους και τους φουντωμένους πόθους της.

Στο μεταξύ οι ηγέτες της Σαμοθράκης οδύρονται και συσκέπτονται για να καθορίσουν τον τρόπο της αντίδρασής τους. Μηχανεύονται να προσποιηθούν όλοι τους αρρώστους, ασκώντας πολιτική πίεση στην οθωμανική εξουσία: «Άλλο απο τουτο που θα σας πω, ειπεν αποφασιστικως ο Μουλαρακης, δεν υπαρχει. Να πεσωμε ολοι μας εις το στρωμα και να φωναξωμε τον διοικητην μας να ερχεται να μας γιατρευη. Τότε, θελοντας και μη, θα δωση την αδειαν εις τον γιατρον μας» (σ. 430). Ξαφνικά καταφθάνει με ατμόπλοιο η ύψιστη αρχή του Αιγαίου Πελάγους, η «Α.Υ. ο Πασιάς», και εξαγγέλει ότι ο ιατρός του καραβιού του θα επισκεφτεί όσους υποκρίνονται τον ασθενή. Οι ψευτοάρρωστοι σηκώνονται ευθύς έντρομοι από την κλίνη τους και ο Κυρκοράδος παραδίδεται σε ανώτερο δικαστήριο αλλά διαφεύγει από τα χέρια της δικαιοσύνης και πηγαίνει στην Κωνσταντινούπολη για να αποκτήσει πτυχίο ιατρού. Στο ασύνδετο κεφάλαιο, που είχε σχεδιαστεί ως δεύτερο μέρος και κατόπιν επισυνάφτηκε προβληματικά στον κύριο κορμό του διηγήματος, οι οπαδοί του θεομπαίχτη και οι παραγιοί τους μεθοκοπούν από τον καημό τους για τη φυλάκιση του ειδώλου τους. Καθώς δεν ξέρουν τι είναι τα απαραίτητα διπλώματα για την άδεια ιατρού, ο δάσκαλος επωμίζεται την ευθύνη να τους διαφωτίσει αλλά οι συνομιλητές του θίγονται βαρύτερα όταν τους προσφωνεί «νουνεχεστάτους» και καταλαβαίνουν μια κοντινή ομόηχη λέξη. Από το πιετό ο όχλος ξερνοκοπά και πέφτει σαν πεθαμένος. Ένας ιερέας αναγιγνώσκει ευχές και οι μεθυσμένοι βαδίζουν με τα τέσσερα για να ξεδιψάσουν στο διπλανό ρυάκι σαν τη δαιμονισμένη αγέλη των χοίρων του Ευαγγελίου που όρμησε στο νερό και πνίγηκε.

IV. Ζητήματα ερμηνείας

Το χρονικό πλαίσιο της αφήγησης δηλώνεται αόριστα: «εν πληρει δεκατω εννατω αιωνι» (σ. 399) και «Κατα το ετος χιλια οκτακοσια τοσα» (σ. 400), ενώ πρωύτερα απαλείφεται στο χειρόγραφο η χρονολογία «Εν ετει 1885» (σ. 400, 401). Ο περίπου αδιασάφητος χρονικός ορίζοντας είναι μια πρακτική που για λόγους απόκρυψης συχνά εφαρμόζεται στο διήγημα της γενιάς του 1880, όπως στο «Αί συνέπειαι τής παλαιᾶς ιστορίας» (1884) του Γ. Μ. Βιζυηνού²² ή στο

²² Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά Διηγήματα*, Αθήνα: Ερμής 1980, σ. 104: «'Αλλά κατά τόν χειμῶνα ἐκεῖνον τοῦ 187... ἐν Γοτίγγῃ ἐκατάλαβα μέ τό παραπάνω τί ἐστι το θυλλοῦμενον: 'νά παγῶσῃ ἡ ἀναπνοή στό στόμα σου'».

«Όνειρο στο κῦμα» (1900) του Α. Παπαδιαμάντη,²³ και σε άλλα πεζογραφήματα του Φαρδύ.²⁴ Αντίθετα, ο χώρος είναι επακριβώς οριοθετημένος, εφόσον ο τίτλος και ικανός αριθμός τοπωνυμίων διευκρινίζει με σαφήνεια τις κινήσεις των ηρώων. Άλλωστε η ανάδυση της εντοπιότητας και η επένδυση του χώρου με κοινωνικές αξίες και συμβολικές σημασίες είναι ειδοποιό γνώρισμα της πεζογραφίας στην τελευταία εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα.²⁵ Η ιστορία εκτυλίσσεται κατεξοχήν στο νησί και στο χωριό της Σαμοθράκης. Τα συμβάντα δεν τοποθετούνται απλώς στη γενέτειρα του λογίου αλλά ο γενέθλιος τόπος πρωταγωνιστεί και επιδρά καταλυτικά στη φυσιογνωμία και στη συμπεριφορά των χαρακτήρων. Με τη Χώρα της Σαμοθράκης συνδέονται κατά σειρά τα τοπωνύμια: Χωριό, Μύλοι, Σταυρί, ρυάκι της Αμπέλας, εξωκλήσι του Αγίου Λαζάρου στο νεκροταφείο, βράχοι του Κούκου, εκκλησία του χωριού.²⁶ Από τους υπόλοιπους οικισμούς της Σαμοθράκης καταγράφονται οι Μακρηλιές (αποδίδονται ορθογραφικά με η και υπογεγραμμένη), Λάκκωμα και Καμαριώτισσα και εκτός Σαμοθράκης οι περιοχές και οι πόλεις: Ελλήσποντος, Μυριόφυτο, Μονή Ιβήρων, Άγιον Όρος, Καλλιόπολη, Πίζα, Γαλατάς, Κωνσταντινούπολη, Φραγκιά και Αμερική.

Στο διήγημα δρουν συνολικά ενενήντα τρία ατομικά και συλλογικά πρόσωπα. Βέβαια στη συντριπτική τους πλειοψηφία έχουν δευτερεύουσα θέση στην υπόθεση. Κεντρικοί ήρωες, που προσπαθούν να κοροϊδεύσουν τον ακαλλιέργητο λαό της Σαμοθράκης, είναι ο ξενόφερτος κομπογιαννίτης Κυρκοράδος και οι τέσσερις ντόπιοι προύχοντες, τα ονόματα των οποίων μεταβάλλονται κατά την επεξεργασία του χειρογράφου: Μουλαράκης, Γαδαρούδης, Σιασκήνογλους και Πετύκης, ανιψιός του προηγούμενου, ή αντίστοιχα πρώην Φραγκοπούλαρος, Χατζή Κουρκούτης Γιαννακούδας Γιαδαρίδης, Σιασκήν Μπακάλης και Χαφίφης. Τα ανθρωπωνύμια των προεστών εκφράζουν σε επίπεδο σημειομένου την αρνητική τους πτυχή ή το αχρείο ήθος τους. Το πρώτο ζεύγος (Μουλαράκης, Γαδαρούδης) παράγεται από τη

²³ Α. Παπαδιαμάντης, *Άπαντα* (κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλόπουλος), τόμ. 3, Αθήνα: Δόμος 1984, σ. 261, 262: «Τήν τελευταίαν φοράν όπου ἐγεύθην τήν εὐτυχίαν ἦτον τό θέρος ἐκεῖνο τοῦ ἔτους 187... [...] Ἡ τελευταία χρονιά πού ἤμην φυσικός ἄνθρωπος ἦτον τό θέρος ἐκεῖνο τοῦ ἔτους 187...».

²⁴ Στο ανολοκλήρωτο περιπετειώδες αφήγημά του «Η νησος των φαγαδων. Παραμυθι» εγγράφεται η ελλιπής χρονολογία «Εἰς τὰ 188.», βλ. Κούγκουλος, «Ηθογραφικό διήγημα...», σ. 298.

²⁵ Για τη δραστική παρουσία του τόπου στην ηθογραφία, βλ. P. Mackridge, «The textualization of place in Greek fiction 1883 – 1903», *Journal of Mediterranean Studies*, 2.2 (1992), 148-168· Γ. Μελισσαράτου, «Οι κοινοί τόποι της εντοπιότητας», Ε. Γ. Αυδίκος (επιμ.), *Κώστας Κρυστάλλης. Το έργο του στο τέλος της εκατονταετίας από το θάνατό του*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, Πρέβεζα 11-13 Ιουνίου 1993, Πρέβεζα: Δήμος Πρέβεζας 1994, σ. 150-155· Μ. Καραγιάννης, *Η Αισθητική της Ιθαγένειας. Λογοτεχνία και τόπος. Η περίπτωση της Κοζάνης*, Κοζάνη: Παρέμβαση 2001, σ. 22-27. Για την πόλη στην ηθογραφία, βλ. Γ. Γκότση, «Η ζωή ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Θέματα αστικής πεζογραφίας ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19^{ου} αἰῶνα», Αθήνα: Νεφέλη 2004, σ. 31-64.

²⁶ Για ερμηνείες των διαφόρων τοπωνυμίων της Χώρας Σαμοθράκης που απαντώνται στο διήγημα, βλ. Ν. Α. Κατσάνης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαμοθράκης. Ιστορική εισαγωγή, Γλωσσικό ιδίωμα, Ανθρωπωνύμια, Τοπωνύμια, Φυτωνύμια, Ζωωνύμια*, Θεσσαλονίκη: Δήμος Σαμοθράκης 1996, σ. 219, 235, 178, 209, 204.

μειωτική σύγκριση με το μουλάρι και το γαϊδούρι και το δεύτερο (Σιασκήν-γλους, Πετύκης) από τις συνώνυμες απαξιωτικές λέξεις *σιασκήνης* = άνθρωπος για πέταμα και *πιτίκι* ή *πετίκι* = ο φλοιός του πεύκου, άρα απόβλητος άνθρωπος. Την ειρωνική διάσταση των ονομάτων που φέρουν οι πρόκριτοι επισημαίνει και ο ίδιος ο αφηγητής: «Ουτώ δε, οι μεν προμνημονευθεντες προῦχοντες με ολην την βαρυτητα των ονοματων των και με την επιρροην των θα επροστατευον και θα διηκολυνον την αισχροκερδειαν του τσαρλατανου» (σ. 406-407). Σκωπτικά είναι και άλλα ονόματα ηρώων, όπως του δασκάλου Γραμματικά ή της αδελφής του Πετύκη, της Πατσιαβουρούδας (από τη λέξη *πατσαβούρα* και τη μεταφορική της έννοια: πρόστυχη γυναίκα), το οποίο επανέρχεται και στο διήγημα του Φαρδύ «Οι γυναικομυαλοι της Σαμοθρακης».²⁷

Ο αφηγητής είναι ετεροδιηγητικός, τριτοπρόσωπος, με μηδενική εστίαση. Στον πρόλογο (*Ειδήσις*) μετέρχεται το τέχνασμα του εξωδιηγητικού αφηγητή-εκδότη, δηλαδή δήθεν διευθετεί σε ενιαίο κείμενο ειδήσεις από έναν ανταποκριτή του στη Σαμοθράκη: «Ημεις δε ουδεν αλλο επραξαμεν, ειμη απλως και μονον τας ειδησεις, τας οποιας κατα καιρους διεβιβαζεν ημιν ο εκ Σαμοθρακης ανταποκριτης ημων, να ταξινωμησωμεν και σχηματισωμεν δι' αυτων εν ολον, οπερ ειναι το ανα χειρας διηγημα» (σ. 399). Εντούτοις σ' ένα χωρίο που εξοβελίζεται από το χειρόγραφο ήταν αυτήκοος μάρτυρας και παρατηρητής: «Ηταν ημερα Κυριακη, η πρωτη μετα το Πασχα, αν δεν με απατα η μνημη, οποτε κατὰ τυχην ευρεθηκα και εγω εις Σαμοθρακη. Την ημερα αυτην ηκουσα [...]» (σ. 401). Ο αφηγηματοποιημένος λόγος εναλλάσσεται τακτικά με τον αναφερόμενο. Οι διάλογοι των γηγενών διεξάγονται στο σαμοθρακίτικο ιδίωμα. Η φωνητική του άλλοτε αποδίδεται πιστά και άλλοτε προσαρμόζεται σε πιο κατανοητούς νεοελληνικούς τύπους, για παράδειγμα: «Μτι δα, τσ' απηθαμεν' ξερς ν' ανηστηνς μοναχα; και τσ' αουστ' να μη τση κανς καλα;» (σ. 414) αλλά και «Παι το δαχτυλι μου, και γιατρο δεν εχω να μου το γιατρεψη!» (σ. 446). Σε αρκετά σημεία αναπαριστάται επιπλέον η ξενική προφορά και σύνταξη του Κυρκοράδου: «Ολεν, τσομπανη, δωσεις εμενα ενα τυρι, δωσω εγω εσενα ενα ιλατσι (= γιατρικό), γιατρεψω χειρι σου» (σ. 405) ή «Ε! τωρα κιολα δε θα γινη καλα. Θα περαση μεραις να γινης παιδι σου καλα» (σ. 414). Στα αφηγηματικά μέρη η γλώσσα είναι ήπια καθαρεύουσα, αντανakλώντας τη στάση του Φαρδύ απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα: καθαρευουσιάνος Κοραϊστής αλλά με προοδευτικές αντιλήψεις που τείνουν προς την πλευρά των δημοτικιστών.²⁸

Ο αφηγητής διατείνεται emphaticά στον πρόλογο (*Ειδήσις*):

Όσα πραγματα διηγουμεθα μεσα εις το βιβλιον τουτο, αν και φαινονται εν μερει απιστευτα, διοτι ουδεποτε θα επιστευε τις οτι εν πληρει δεκατω εννατω αιωνι υπαρχουν ακομη ανθρωποι τοιαυτας ιδεας περι ιατρων εχοντες και οτι υ-

²⁷ Κούγκουλος, «Ηθογραφικό διήγημα...», σ. 299.

²⁸ Κατσάνης, «Νικόλαος Φαρδύς...», σ. 232-233.

παρχουν ακομη αγυρται αναισχυντως εκμεταλλευομενοι την ιερωτεραν των επιστημων, ουχ ηττον διαβεβαιουμεν τον αναγνωστην οτι ολαι αι σκηnai του διηγηματος τουτου ειναι πραγματα, τα οποια συνεβησαν. (σ. 399)

και στον επίλογο: «Εφεραμεν την διηγησιν των κατορθωματα των τσαρλατανου Κυρκοραδου μεχρι του σημειου τουτου, διηγηθεντες τα παντα, οσον ηδυναμεθα, πιστως και ακριβως» (σ. 431). Πέρα από τη ρητή πρόθεση πιστότητας και ακρίβειας, η μυθοπλασία αρχίζει με την εξάπλωση της ασθένειας της ευλογιάς στη Σαμοθράκη προς τη λήξη του 19^{ου} αιώνα και όντως ο Φαρδύς στο ιστορικογεωγραφικό του πόνημα *Σαμοθρακικά*, που δημοσίευσε η Σ. Ν. Παπαγεωργίου, σημειώνει ότι έπληξαν το νησί επιδημίες ευλογιάς, ιλαράς, κοκίτη και γρίπης κατά τα έτη 1883, 1886, 1889 και 1890.²⁹ Ο πρωταγωνιστής Κυρκοράδος έρχεται στη Σαμοθράκη ως ναύτης για να φορτώσει κάρβουνα (σ. 404), ο Πασιάς είναι νομάρχης του Αιγαίου Πελάγους (σ. 430), οι αισχροκερδείς προύχοντες είναι σχετικά ανεξέλεγκτοι από την τουρκική διοίκηση και τα ονοματεπώνυμα των μηνυτών του απατεώνα (σ. 436) ή των προσυπογραφάντων διάφορα έγγραφα (σ. 428) δίνονται με τα αρχικά γράμματα ή ολόκληρα σαν να αφορούν ανθρώπους με σάρκα και οστά. Πράγματι στην ύστερη οθωμανική περίοδο η καρβουνοποιία συγκροτεί ανθηρό τομέα της τοπικής οικονομίας, το νησί ανήκει στον Νομό των Νήσων του Αρχιπελάγους και οι δημογέροντες στην πράξη κυβερνούν μόνοι τους και με το αζημίωτο τους χριστιανούς υπηκόους.³⁰

Επίσης δεν λείπουν μνείες στην πρόσφατη, κατά την εποχή του Φαρδύ, τοπική ιστορία, όπως στην καταστροφή της Σαμοθράκης την 1^η Σεπτεμβρίου του 1821 από τους Τούρκους και στο διασυρμό των κατοίκων της στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Ο καλόγερος Σωφρόνιος από το Άγιον Όρος μετά την αποπομπή του από το διεφθαρμένο αρχοντολόι γράφει στην επιστολή του: «Είμαι κ' εγω Σαμοθρακιτης, υιος του Α..., ο οποίος εφονευθη το 1821 εν Σαμοθρακη. Με ηγορασεν απο την σκλαβια ενας πλουσιος απο την Καλλιπολιν, ο οποίος μ' εβοηθησεν εως ουτου ετελειωσα τας σπουδας μου εις το Πανεπιστημιον της Πίζας [...]» (σ. 455). Επομένως, η αληθοφάνεια, η σκηνοθετημένη αίσθηση του πραγματικού, είναι μία από τις κυριότερες επιδιώξεις του διηγήματος. Όλες αυτές οι λεπτομέρειες προσδίδουν αυθεντικότητα και εξισώνουν τη διήγηση με τη μαρτυρική κατάθεση. Η αληθοφάνεια σε συνάρτηση με την προσήλωση στο παρόν, την εγγραφή της αφήγησης στον χώρο των βιοτικών εμπειριών του συγγραφέα, την αποτύπωση σκηνών λαογραφικού περιεχομένου και τη σκιαγράφηση διακριτών ανθρώπινων τύπων³¹ κατατάσσει οργανικά το κείμενο στους κόλπους του ηθογραφικού διηγήματος της γενιάς του 1880. Ιδί-

²⁹ Αυτόγραφο Γενναδείου, σ. 237· Σ. Ν. Παπαγεωργίου, *Σαμοθράκη*, Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων 1982, σ. 219.

³⁰ Παπαγεωργίου, *Σαμοθράκη*, σ. 172, 176-178.

³¹ Βίττι, *Ιδεολογική λειτουργία*, σ. 143-180· Π. Βουτουρής, *Ώς εις Καθρέπτην ... Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Νεφέλη 1995, σ. 259-262.

ως ο ελεεινός Κυρκοράδος βρίσκει το παράλληλό του στον Τζιριτόκωστα του Ζητιάνου (1896), αν και το μυθιστόρημα του Α. Καρκαβίτσα αγγίζει τα όρια της τραγικότητας ενώ το διήγημα του Φαρδύ περιορίζεται εν πολλοίς στη διακωμώδηση ιλαροτραγικών περιστάσεων.³²

Το μοτίβο του κομπογιαννίτη που συντροφιά με τους προκρίτους λυμαίνεται τους φτωχούς Σαμοθρακίτες παρουσιάζει αυξημένη συχνότητα στα ανέκδοτα λογοτεχνικά κείμενα του Φαρδύ. Εντοπίζεται:

Α) Σ' ένα σατιρικό και βωμολοχικό άτιτλο ποίημα στο Αυτόγραφο Γενναδείου (σ. 217). Το αφηγηματικό ποίημα συντίθεται στη δημοτική γλώσσα από είκοσι τέσσερις ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία και έχει ως ήρωες τον Φραγκομούλαρο, δηλαδή τον προεστό Μουλαράκη του διηγήματος, και τον τσαρλατάνο. Παραθέτουμε τους πρώτους έξι στίχους:

Ο μεγας Φραγκομουλαρος και το Κυρκοραδακι
εκυλησεν ο τεντζερες και βρηκε το καπακι.

Ο ενας τρωγει τα σκατα με τη σκατοχουλιαρα
και τη γυναικα του πωλει για καλπηκη πενταρα.

5. Ο αλλος με τα γιατρικα τον πονο της γιατρευει
και μεσα στα μεσκελια της αγκουρια την φυτευει.

Β) Σε μία ομάδα εννέα στιχουργημάτων από το Αυτόγραφο Γενναδείου (σ. 456-465) συνδιαλεγόμενων με το διήγημα. Τα στιχουργήματα είναι γραμμένα πάλι στη δημοτική και παρωδούν εμβατήρια, δημοτικά τραγούδια, λιανοτράγουδα και τον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν* του Διονυσίου Σολωμού. Για παράδειγμα ο έρωτας της χήρας με τον απατεώνα:

Σε γνωριζω απο τα ματια
πως τα συκα αγαπας
Σε γνωριζω χονδροχηρα
τι θα καμης, που θα πας;

*

Από κοκκαλα βγαλμενη
Κι άπο λασπαις του ρυακιου
Χηρα, χηρα κακομοιρα
σειΐσαι η λερα του χωριου

*

Εκει μεσα κατοικουσες
μ' αδιαντροπη μορφη
Τον Αρμενη καρτερουσες
ελα παλι να σου πη.

[...] (σ. 463)

³² Κούγκουλος, «Ηθογραφικό διήγημα...», σ. 304-305.

και τέλος Γ) ενδεχομένως σε μία κωμωδία τριών πράξεων με τίτλο *Αγύρτης* που μνημονεύεται από τον Ν. Ανδριώτη,³³ ο οποίος τον Αύγουστο του 1927 μελετά το αρχείο του, και αν δεν πρόκειται για παραποιημένη περιγραφή του διηγήματος «Κυρκοράδος ο τσαρλατάνος εν Σαμοθράκη» πρέπει να θεωρηθεί χαμένη. Συνεπώς η δράση του ψευτογιατρού αποτελεί θέμα τεσσάρων έργων και καταδεικνύει μια ιδιάζουσα επιμονή του συγγραφέα, οφειλόμενη προφανώς στη βίωση κάποιας έντονης αντιπαράθεσης με το περιβάλλον του.

Η αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνά μας κατόρθωσε να ανιχνεύσει την αληθινή ταυτότητα του περιβόητου ήρωα Κυρκοράδου. Η προφορική παράδοση βεβαιώνει ως αναντίρρητο γεγονός τη σφοδρή σύγκρουση του Φαρδύ μ' έναν Αρμένη εμπειρικό που απολάμβανε την προστασία της εξουσίας.³⁴ Η άποψη αυτή ενισχύεται από ένα άρθρο του της 20^{ης} Νοεμβρίου 1898 σε ανέκδοτο σημειωματάριο για τη δημόσια ασφάλεια της Σαμοθράκης, όπου αφιερώνει επαρκή έκταση στον βίο και την πολιτεία «τινος Αρμενίου Κιρκορ-Συμεων καλουμένου». ³⁵ Όπως και ο Κυρκοράδος αυτοαποκαλείται γιατρός· το 1878 δραπετεύει από τη Ραιδεστό για την Αθήνα ενώ το 1886 καταζητείται από τις αρχές του Μυριόφυτου και καταφεύγει στη Σαμοθράκη. Παζαρεύει τους ασθενείς με υπερβολικά ποσά, ξυλοκοπείται από τους αρρώστους και η διοίκηση Σαμοθράκης του απαγορεύει την άσκηση της ιατρικής και του σφραγίζει τα φάρμακά του. Το 1889 του επιβάλλεται ποινή φυλάκισης από το δικαστήριο της Ίμβρου για απόπειρα φόνου και το 1893 νέα ποινή από το δικαστήριο Κωνσταντινουπόλεως για αδίκημα οικονομικής φύσης. Το άρθρο κλείνει με τη διαπίστωση: «ο ημετερος ηρως είναι πραγματι βδελλα, ητις εξησε και θα ζη, εφ' οσον θα υπαρχει βορβορος εν Σαμοθρακη και ... η ελλειψις επιτοπιου δικαστικης αρχης». Παρομοίως, ο Φαρδύς σε μία ιατροδικαστική έκθεσή του για τον τραυματισθέντα αστυνόμο της Σαμοθράκης στις 12 Ιουλίου 1899 αναφέρει: «Πλησιον του πασχοντος ευρον και τον χειρουργον Κιρκορ Συμεων Εφενδην, οστις επι τω ιδιω τελει ειχε προσκληθει εκει». ³⁶ Το ίδιο άτομο εμφανίζεται και σε αίτηση του Σαμοθρακίτη Δ. Αναστασιάδη προς τον Έλληνα υποπρόξενο

³³ Ανδριώτης, «Νικόλαος Φαρδύς...», 1023. Πάντως η θεματική του αγύρτη είναι διαδεδομένη στην πρωτότυπη και μεταφρασμένη κωμωδία του 19^{ου} αιώνα, βλ. Γ. Λαδογιάννη, «Η μεταφρασμένη μονόπρακτη κωμωδία του 19^{ου} αιώνα», Ι. Βιβλάκης (επιμ.), *Το Ελληνικό Θέατρο από τον 17^ο στον 20^ο αιώνα*, Πρακτικά Α' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου, Αθήνα 17-20 Δεκεμβρίου 1998, Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών-ERGO 2002, σ. 139.

³⁴ Δραγούνης, *Σαμοθράκη*, σ. 88: «'Αλλά καί στά κοινοτικά [ο Φαρδύς] είχε πάντα τό λογάκι του καί προπάντων στά σπουδαία περιστατικά, όπως όταν ήρθε στό νησί κ' εγκαταστάθηκε ό 'Αρμένης ό ψευτογιατρός [...]», Σεραφείμ-Ρηγοπούλου, «Νικόλαος Β. Φαρδύς ο Σαμόθραξ», 17-18.

³⁵ Α. Ι. Ιωαννίδης-Θ. Ι. Δαρδαβέσης, «Πολιτική, οικονομική, εκπαιδευτική, εκκλησιαστική και υγειονομική κατάσταση στη Σαμοθράκη κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα με βάση ανέκδοτα κείμενα του ιατροφιλόσοφου Νικολάου Β. Φαρδύ (1853-1901)», *Πρακτικά ΚΑ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (26,27,28 Μαΐου 2000)*, Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία 2001, σ. 260-261.

³⁶ Α. Ι. Ιωαννίδης, «Ο ιατροφιλόσοφος Νικόλαος Β. Φαρδύς (1853-1901): πρότυπο γενικού/οικογενειακού γιατρού», *Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας*, 9.3 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1997), 162.

του Δεδέαγατς Ι. Δραγούμη με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1908.³⁷ «Ἐν τῇ φίλῃ Ὑμῖν Πατρίδι ἡμῶν στερούμεθα ἱατροῦ τῶν τέως τοιούτων Α. Σιμόγλου, ὁμογενοῦς, καὶ Κιρκὸρ ἄρμενίου ἀπαγορευθέντων αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἄνευ ἀδείας τῆς ἱατρικῆς σχολῆς Κων/πόλεως τοῦ μετέρχεσθαι τὸν ἱατρόν».

Ἡ σχεδόν ομωνυμία του υπαρκτοῦ τσαρλατάνου και του λογοτεχνικοῦ χαρακτήρα (Κιρκὸρ Συμεών και Κυρκοράδος), ἡ κοινὴ αρμένικη εθνικότητα και ἡ μεταχείριση του ὀρου «χειρουργός» στην ιατροδικαστική ἐκθεση, ο οποίος ἀπὸ τον Μεσαίωνα ἕως τον 19^ο αἰῶνα σημαίνει τους ἀγύρτες μη επιστήμονες ἱατρούς,³⁸ δεν ἀφήνει περιθώρια ἀμφισβήτησης ὡς πρὸς τὴ μυθοποίηση ἐνός ιστορικοῦ προσώπου που ταλαιπώρησε επανειλημμένα τον λόγιο και ἐγίνε ἐμμονη ἰδέα του. Μάλιστα αὐτὴν τὴν ψυχοφθόρα προστριβὴ ἴσως υποδηλώνει και ἡ πρόταξη τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς του ιδιότητος στην ἐπιτύμβια ἐπιγραφή του μνήματός του, στο κοιμητήριο τῆς Χώρας Σαμοθράκης, που μάλλον ἐτοιμάστηκε κατὰ παραγγελία του: ΕΝΤΑΥΘΑ ΚΕΙΤΑΙ/ Ο/ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΦΑΡΔΥΣ/ ΑΝΗΡ ΛΟΓΙΟΣ/ ΙΑΤΡΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ/ ΚΑΙ/ ΜΟΥΣΟΥΡΓΟΣ ΑΡΙΣΤΟΣ.

V. Ἡ σατιρικὴ διάσταση του διηγήματος

Το διήγημα «Κυρκοράδος ο τσαρλατάνος ἐν Σαμοθρακῇ» υπακούει πλήρως στους κανόνες, τὴ λειτουργία, τον μηχανισμό και τὴς τεχνικῆς τῆς σάτιρας. Στο μὸτο ἀπὸ τον *Ταρτούφο* του Μολιέρου, το ὁποῖο ἐμμεσα χαρακτηρίζει τον τόνο τῆς ἀφήγησης, προβάλλεται κατηγορηματικά ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς σάτιρας και συνάμα το κείμενο ἐπιστρατεύει ὅλα τὰ γνωστά ὅπλα τῆς: στρατευμένη εἰρωνεία, παρωδία, παράδοξο, ἐπὶκριση, ἀντίθεση, ἰδιόλεκτο, χυδαιότητα, βία, ὑπερβολή.³⁹ Ἡ ἠθικολογική και κριτική διάθεση κυριαρχεῖ ἀφού ο στόχος του πεζοῦ εἶναι διδακτικός και ὡς κίνητρό του ἔχει τὴν κοινωνική ἀναμόρφωση, καταγγέλλοντας ἀνοιχτά τὴν ἀμάθεια του πλήθους και το ἀναίσχυντο κατεστημένο των ἰσχυρῶν στη Σαμοθράκη. Ἡ ἀνελικρύνεια των προεστών και του κομπογιαννίτη ἀποδοκιμάζεται ἀπερίφραστα και οἱ συμβατικές συμπεριφορές καταδικάζονται. Ἡ ἀπαίτηση τῆς σάτιρας για μίμηση τῆς πραγματικότητας ἱκανοποιεῖται με τὴν ἐνσωμάτωση πολλῶν ρεαλιστικῶν δεδομένων ἐνῶ το στοιχείο του γκροτέσκου και του κακοῦ ἐκπληρῶνεται με τὴ μεγέθυνση των δαιμονικῶν ἐνεργειῶν του τσαρλατάνου. Το παιγνιώδες ὕφος, οἱ μεταφορές ἀπὸ το ζωικό βασίλειο (για παράδειγμα τὰ ὀνόματα των προυνχόντων), ἡ ἐπιθετικότητα του ἀφηγητῆ, ἡ ἐστίαση στους ἐξωτερικούς παράγοντες και ὄχι στον ψυχικό ἀντίκτυπό τους (για παράδειγμα ἐλλείπει ἡ ψυχογραφική διάσταση), ἡ βραχύ-

³⁷ Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Ελληνικά Προξενία στη Θράκη. Β' Δυτ. Θράκη*, Αθήνα: 1977, σ. 61.

³⁸ Ε. Η. Ackerknecht, *Ιστορία τῆς ἱατρικῆς*, μετάφρ. Β. Πασχάλης-Γ. Ηλιάδης-Β. Καρατζούλης, Αθήνα: Μαραθιάς 1998, σ. 119.

³⁹ Α. Pollard, *Σάτιρα*, μετάφρ. Θ. Παπαμάργαρης, Αθήνα: Ερμής 1972, σ. 11-17· Ν. Frye, *Ανατομία τῆς Κριτικῆς. Τέσσερα Δοκίμια*, μετάφρ. Μ. Γεωργουλέα, Αθήνα: Gutenberg 1996, σ. 224-242· Κ. Κωστήου, *Η ποιητική τῆς ἀνατροπῆς. Σάτιρα-Εἰρωνεία-Παρωδία-Χιούμορ*, Αθήνα: Νεφέλη 2002, σ. 33-64.

τητα των σκηνών και η απομόνωση ιδιαίτερων στιγμών ή συμβάντων (για παράδειγμα ο τρόπος ομιλίας του Κυρκοράδου ή η ερωτική του μανία) συγκαταλέγονται στις βασικές προδιαγραφές της σατιρικής τεχνοτροπίας.

Οι σπουδαιότερες τεχνικές της σάτιρας και του κωμικού είναι α) η ασυμφωνία, η ασυμμετρία αλλιώς ανάμεσα σε μία έννοια και στο περιεχόμενο που φαινομενικά ορίζει, β) η έκπληξη, δηλαδή η απροσδόκητη αλλαγή στην πλοκή ή η απρόβλεπτη νοοτροπία του αφηγητή και των χαρακτήρων η οποία προκαλεί γέλιο, γ) η υποκρισία, με άλλα λόγια η προσποίηση ότι γίνεται λόγος για κάτι διαφορετικό από αυτό που στην ουσία εννοείται και επίσης δ) η έμφαση στην υπεροχή, δηλαδή στην εντύπωση ότι ο πομπός του ονειδισμού είναι ποιοτικά ανώτερος από το σατιριζόμενο αντικείμενο.⁴⁰ Από τις παραπάνω τεχνικές διακρίνουμε επιλεκτικά στο κείμενο:

α) Στην κατηγορία της ασυμφωνίας διαπιστώνουμε ευρεία χρήση της υπερβολής και των παράλογων καταστάσεων (όπως η λιτανεία υπέρ του απατεώνα), υπεραπλουστευτική σχεδίαση των ηρώων με τη φόρμα της καρικατούρας (ο αφελής λαός, οι δόλιοι άρχοντες, ο επιτήδειος θεομπαίχτης), αντιθέσεις («Σε θελομε γιατρο εις το χωριο μας και οσα θελεις παρε μας ... Αμ να μη γυρεψης δα και πολλα! σ. 405), κυνικές ομολογίες (για παράδειγμα «[...] οι δε ανθρωποι του κομματος του [τσαρλατάνου] ειναι τοσον σιασκηνιδες, οπου δεν ημπορει τις να τους γεμιση με λογια τα κεφαλια τους», σ. 424) και διαστρεβλώσεις λέξεων (για παράδειγμα «[...] ποιος απο ολους μας θα ημπορεση να γραψη μια τετοια αναφοραδα;» σ. 426).

β) Στην κατηγορία της έκπληξης επικρατούν οι απρόσμενες εξελίξεις (για παράδειγμα η ταύτιση του τσομπάνη με βρικόλακα) και η αναπάντεχη λογική των εμπλεκομένων (όπως να αγοραστεί ένας γιατρός που ανασταίνει τους πεθαμένους).

γ) Στην κατηγορία της υποκρισίας παρατηρούμε αρκετές λεκτικές ειρωνείες, για παράδειγμα:

Ενω δε ταυτα συνεβαινον εις το Σταυρι, ανθρωποι τινες ετρεξαν δρομαιοι εις την Εκκλησιαν του χωριου, δια να παρουν τα εικονισματα και να τρεξουν εις προϋπαντησιν του ερχομενου αγιου ιατρου. Αφου τοσα θαυματα εκαμεν ο ανθρωπος εκεινος, βεβαιως δεν ητο ανθρωπος, αλλα ... αγιος, αγγελος και ισως αυτος ο Ιησους Χριστος. Τοιουτο λοιπον εξοχον ατομον, επρεπε να το προϋπαντησουν μετα φανων και λαμπαδων (σ. 437).

την ενδυματολογική μεταμφίεση του κομπογιαννίτη για να εξαπατήσει τους χωρικούς, τη συμβολική ονοματοθεσία των αρχόντων και τη δημιουργία ενός

⁴⁰ Κωστήου, *Η ποιητική της ανατροπής*, σ. 64-102.

προσωπείου (persona) για τον συγγραφέα,⁴¹ του μοναχού Σωφρονίου που όπως και ο Φαρδύς σπουδάζει ιατρική στην Εσπερία, ο πατέρας του πληρώνει βαριά την πανωλεθρία του 1821 στη Σαμοθράκη⁴² και έχει αναπτυγμένο το αίσθημα του δικαίου.

δ) Στην κατηγορία της υπεροχής ο Κυρκοράδος χάνει την υπόληψή του (για παράδειγμα αδυνατεί να θεραπεύσει τους ασθενείς), αποκαλύπτεται η ανικανότητά του με τις αντιδράσεις των τίμιων κατοίκων της Σαμοθράκης, στιγματίζεται η δεισιδαιμονία του αγροτικού κόσμου και χλευάζεται η απίθανη άγνοιά του για τους γιατρούς, τα διπλώματα ή τον νόμο, για παράδειγμα:

- Αφεντη, λεγει ενας εξ αυτων, γιατι μας εμποδισες τον γιατρο μας και κοντευει ν' αποθανη ή χήρα;
- Δεν τον εμποδισα εγω, ειπεν ο διοικητης, αλλα ο νομος.
- Και που ειναι αυτος ο νομος, ειπεν ενας αλλος, να πα να του σπασωμε το κεφαλι του; Εμεις θαρρουμε πως τον εμποδισες η αφεντια σου· τωρα ομως που δεν εισαι εσυ και ειναι ο κυρ νομος, ημπορει να μας μαθη τι παιδια ειμαστε κ' εμεις. Δεν μας λες, αφεντη, που ειναι αυτος ο κυρ νομος; (σ. 423)

Ακόμη εκστομίζονται άμεσες προσβολές προς τους αντιπάλους, πχ. ένας γέρος στο καφενείο καυτηριάζει τους προκρίτους:

Αλλα δεν φταιγει αυτός [ο τσαρλατανος]· φταιγουν τα μεγαλα τα κεφαλια του χωριου μας, οι λεγομενοι προυχοντες μας, οι οποιοι αλλη δουλεια δεν καμουν παρα να φουσκουνουν ταις κοιλιαις τους με χαραιοφαγια και με αδικιαις. Οι αθεοφοβοι! εχουν το τοπικο το καταστιχο σα το βυζι της μαννας τους. Οποτε πεινασουν, βυζανουν απο το τοπικο καταστιχο, εως να χορτασουν. Και θαρρεις χορταινουν ποτε, που ναχουν τον αχορταγο; Αυτοι ειναι σα τα γουρουνια αχορταγοι! Ας εχουν την οργη του Θεου! (σ. 451).

Τα δομικά συστατικά της ηθογραφίας του Φαρδύ είναι αναμφίβολα το λαογραφικό υπόστρωμα, η υπεράσπιση των παραδοσιακών ιδεών του Διαφωτισμού και η άσκηση ελέγχου στα κοινωνικά δρώμενα μέσα από τη διαπεραστική σάτιρα, που ενδυναμώνεται ως λογοτεχνική έκφραση από τη γεωγραφική και πνευματική του απομόνωση στο νησί τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Μπορεί το διήγημα «Κυρκοραδος ο τσαρλατανος εν Σαμοθρακη» να αρκείται ως επί το πλείστον στην κωμική παραμόρφωση των τεκταινομένων, με δραματικές πάντως αποχρώσεις, και η προσωπικότητα του κομπογιαννίτη να μένει ανολοκλήρωτη αλλά δεν παύει ο συγγραφέας του να εγκαλεί ηχηρά ως λόγιος

⁴¹ Για τη σχέση προσωπείου και σάτιρας, βλ. W. S. Anderson et al. "The Concept of the Persona in Satire: A Symposium", *Satire Newsletter*, 3.2 (1965-1966), 89-162.

⁴² Ν. Β. Φαρδύς, «Η σφαγή της νήσου Σαμοθρακης τω 1821. Προσθετέα εις την ιστοριαν της Ελληνικής Επανάστασεως», εφ. *Απόλλων*, 40-41 (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1886) και αναδημοσίευση στο Παπαγεωργίου, *Σαμοθράκη*, σ. 227-232.

την ασυγχώρητη μωροπιστία και αγραμματοσύνη των συντοπιτών του, ως σπουδαγμένος ιατρός τους απατεώνες πρακτικούς και ως συνειδητός πολίτης την αχρειότητα των δημογερόντων. Πιθανώς, θα αντέτεινε κάποιος, ότι στηλιτεύει χωρίς να καταθέτει εναλλακτική πρόταση, αλλά αυτός ακριβώς είναι ο σκοπός του, η ανάδειξη του προβλήματος: εξάλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και η κριτική είναι θέση.

Ο τσερλατσονος Κιρκοραδης εν Σαμοθρακη 201
υπο. Φ. Μιμνιλην.

Τα κατορθώματα ενός τσερλατσονου.

Εν ετη 1825 εις το χωριον της νησου Σαμοθρακης ειχε πεσει μια μεγάλη αρρωστια, η οποία, καθως ιδουν, ήταν ευλογια και η οποία αρσεν εις πολλους ανθρωπους. Συνεπια της αρρωστιας αυτής οι Σαμοθρακιτες εγκαταλάβουν ότι οι ανθρωποι, ποντα εις της άλλης αναγκας των, έχουν και την ανάγκην ενός ιατρού. Ηρχισαν λοιπόν να συζητούν τι πράγμα είναι αυτός ο γιατρός και από που γίνεται. Ενός δε αμα έρθετο το πλοίο και ηρχισαν να ταξιδεύουν τα πλοία και εις την Σαμοθρακην, τότε καθε ένας από τους Σαμοθρακιτας πνταμώνε τους ναυτας των πλοίων και τους πρώτους ελοι ομου που πωλούνται αυτοι οι γιατροι δια να πάν ν' αγοράσουν και εκείνοι.

Πρώτος Σαμοθρακιτης τον πωλούσαν Σαμοθρακιτης περι αγοράς ενός ιατρού. Αποφασίζονται εν γνήνη συνθήκωι η αμα ενός ιατρού.

Ήταν ημερα Κυριακη, η πρώτη μετά το Πάσχα, αν δεν με ήμαρκα η ημερα, οπότε καθε ένας ειχε έλθει και εν Σαμοθρακη. Την ημεραν καταν πλοία τα υπαίτην του χωριου να έλθουν, επανω εις ένα δωμα η Οριστε αρνταδες εις το έχολεον, οπου οι πωληται δια να παζαριφτε και ν' αγοράσουν ένα γιατρο, γιατί μας φοβος' η αρρωστια. Οι πωληται εις το έχολεον και ελθόντων δισος επανω εις τα δωμα. Καθ' οσον καταν πωληται, αρνταδες πωληται εις αναγκη πολλοι ανθρωποι να δουνεν εν εις των πλοίων του χωριου κατ' αλλη να πουν, αρρωστιας εις καθε ένας και ελθόντων να δω τι λογον οα γινη η αμα εις τα πλοία. Κατα αυτοι.

Η πωλεια ήταν γινεται από πωληται οταν ειρήνη μεσα ως δημοφροντας, ην οποιον ολοι επροσπαθούσαν και εχαιρετισαν. Ήταν ημερα το ανιστημα, χαδρος και ευμορφος. Η φυσιογνωμια (εμφανισαν) των ανθρωπων πανουργον και δολιον, οπου χαμηλοχολοισατα, πωλουν υποφιαν. Ημερα πωλονται πρώτου 50 ετη και ανθρωποι 50 ετη.

Η επιτύμβια στήλη του Ν.Β. Φαρδύ στο κοιμητήριο της Χώρας Σαμοθράκης